

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 376.3.017:17.022.1](045)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.13149545>

Формування інклюзивного середовища в початковій школі: виховання толерантності у молодих школярів

Резніченко Ірина Геннадіївна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, Україна, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2810-2378>

Прийнято: 12.07.2024 | Опубліковано: 29.07.2024

Анотація. У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти створення інклюзивного середовища в початковій школі, з особливою увагою на виховання толерантності серед молодших школярів. Проаналізовано низку документів та досліджень сучасних педагогів і психологів з цієї теми. Доведено, що в сучасному світі, де інклюзивна освіта набуває все більшого значення, формування толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами (ООП) є одним з основних завдань вчителів початкових класів. Створення інклюзивного середовища в початковій школі включає не лише забезпечення доступності освіти для дітей з ООП, але й виховання у всіх учнів поваги до різноманітності та розуміння індивідуальних особливостей кожної людини.

Визначено найбільш ефективні методи, форми та засоби виховання толерантності у молодших школярів. До традиційних методів належать:

етичні бесіди, розповіді, пояснення, дискусії та обговорення, метод особистого прикладу вчителя, змагання та заохочення. Для досягнення значних результатів у вихованні толерантності серед молодших школярів в інклюзивному освітньому середовищі доцільно використовувати комбінацію виховних методів та психологічних впливів через інтерактивні форми взаємодії з дітьми. Наприклад, проводити тренінги з розвитку толерантності, застосовувати арт-терапію та ігрові технології (сюжетно-рольові ігри, ігри-квести).

Дослідження показали, що ефективними засобами формування толерантного ставлення в інклюзивному класі є читання та обговорення казок, художньої літератури, перегляд мультфільмів та інклюзивний туризм. Крім того, доведено, що тісна співпраця з батьками учнів сприяє підвищенню рівня їхнього розуміння та підтримки у питаннях виховання толерантності як у своїх дітей, так і в класному колективі загалом.

***Ключові слова:** інклюзивна освіта; толерантність; молодші школярі; виховання; початкова школа.*

Creating an inclusive environment in primary school: fostering tolerance in primary school children

Reznichenko Iryna

Candidate of pedagogic sciences, Associate Professor of Department of educational technologies and pedagogical creativity Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine) ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2810-2378>

***Abstract.** This article explores the theoretical and practical aspects of creating an inclusive environment in primary schools, with a particular focus on fostering tolerance in primary school children. A range of documents and studies by*

contemporary educators and psychologists on this topic has been analyzed. It has been demonstrated that in today's world, where inclusive education is gaining increasing importance, cultivating a tolerant attitude towards children with special educational needs (SEN) is one of the primary tasks of primary school teachers. Creating an inclusive environment in primary school involves not only ensuring accessibility of education for children with SEN but also cultivating respect for diversity and understanding of individual differences among all children.

The most effective methods, forms, and tools for fostering tolerance in primary school children have been identified. Traditional methods include: ethical discussions, storytelling, explanations, discussions and debates, the teacher's personal example, competitions and incentives. To achieve significant results in fostering tolerance school in children in an inclusive educational environment, it is advisable to combine educational methods and psychological influences through interactive forms of interaction with children. For example, conducting tolerance development trainings, using art therapy, and game-based technologies (role-playing games, quest games).

The research has shown that reading and discussing fairy tales, fiction, watching cartoons and inclusive tourism are effective means of fostering a tolerant attitude in an inclusive classroom. Moreover, it has been proven that close cooperation with children's parents contributes to increasing their understanding and support in matters of fostering tolerance both in their own children and in the classroom as a whole.

Keywords: *inclusive education; tolerance; primary school children; fostering; primary school.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де все більшого значення набуває різноманіття та інклюзія, формування толерантності у дітей стає одним із найважливіших завдань освіти. Особливо актуально це питання у молодшому шкільному віці, коли закладаються основи особистості та світогляду дитини.

Традиційні методи навчання та виховання часто не враховують індивідуальні особливості та потреби всіх дітей, що може призводити до дискримінації та цькування учнів з особливими освітніми потребами. Це негативно впливає на їхню емоційну та соціальну адаптацію, а також на загальний процес навчання.

Впровадження інклюзивного навчання в початковій школі дає можливість створити таке середовище, де всі діти, незалежно від їхніх особливостей, відчують себе рівними, цінуються та поважаються. Інклюзивне навчання сприяє: розширенню можливостей для дітей з особливими освітніми потребами; покращенню їхньої академічної успішності; розвитку соціальних та емоційних навичок; формуванню почуття власної гідності та самоцінності; вихованню толерантності та поваги до різноманітності у всіх дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема толерантності закріплена у низці законодавчих актів: Рекомендації ЮНЕСКО з питань інклюзивної освіти (2005), Саламанкська декларація про принципи, політику та практику інклюзивної освіти (1994), Закон України «Про освіту» (2014), Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових освітніх програм для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» (2016), Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на період до 2025 року (2017), Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі (2018).

Тему толерантності в інклюзивному освітньому просторі розкривали ряд дослідників. Дослідження Л. Іскри [4] присвячене вивченню педагогічних умов, які сприяють створенню атмосфери взаємоповаги та дружби між усіма учнями початкової школи, зокрема, дітьми з особливими потребами.

У своєму дослідженні О. Хом'як та В. Тіт [15] зосереджуються на тому, наскільки готові молодші школярі взаємодіяти з однолітками, які мають особливі освітні потреби, в умовах інклюзивного навчання. У своїй роботі І. Демченко [2]

зосередилася на вивченні процесу соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. Р. Кулаков та Л. Кулакова окреслюють роль батьків, а також професійну компетентність педагогів і психологів у формуванні толерантності молодших школярів [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку – це завдання, яке потребує комплексного та системного підходу. Окремого розгляду потребують питання щодо підбору найефективніших методів, форм та засобів виховання толерантності молодших школярів та практичних рекомендацій вчителям для дієвого використання їх у інклюзивному середовищі початкової школи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження методів, форм та засобів виховання толерантності молодших школярів у інклюзивному середовищі початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення інклюзивного середовища у початковій школі є важливим кроком до забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх здібностей, можливостей чи інших особливостей. Це середовище має ґрунтуватися на принципах поваги, прийняття та розуміння, де всі діти відчують себе цінними учасниками суспільного життя.

Інклюзивна освіта – це не лише навчання дітей з особливими потребами, а й створення атмосфери толерантності та взаємоповаги між усіма учнями. Головна мета – замінити страх і жалість на розуміння та прийняття відмінностей.

До традиційних методів виховання толерантності можемо віднести: етичні бесіди, дискусії та обговорення, метод прикладу, рольові ігри, ситуативні справи, колективна творча діяльність, заохочення та змагання.

Етичні бесіди – це цінний метод формування толерантності у молодших школярів. Вони дають можливість дітям:

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ: НАУКОВІ ЗАПИСКИ

- розвивати критичне мислення, адже етичні бесіди заохочують дітей ставити під сумнів свої припущення, оцінювати різні точки зору та формувати власні думки;
- вчитися емпатії. Коли діти обговорюють етичні дилеми, вони намагаються зрозуміти думки та почуття інших людей, що може допомогти їм стати більш співчутливими;
- зрозуміти важливість поваги. Етичні бесіди підкреслюють важливість поваги до інших людей, навіть якщо вони відрізняються від нас.
- вирішувати конфлікти мирним шляхом. Етичні бесіди вчать дітей, як слухати одне одного, поважати різні точки зору та знаходити компроміси.

Ось декілька порад вчителю щодо проведення етичних бесід з молодшими школярами:

- виберіть теми, які цікавлять дітей. Діти більш схильні до участі в бесіді, якщо тема їм цікава;
- створіть безпечне та інклюзивне середовище, адже діти повинні відчувати себе комфортно, щоб висловлювати свої думки, не боячись осуду;
- заохочуйте різні точки зору. Важливо, щоб діти чули різні точки зору на етичну дилему;
- не нав'язуйте власну думку: дозвольте дітям самостійно прийти до висновків;
- використовуйте відкриті запитання. Вони змушують дітей мислити критично та пояснювати свої думки;
- покажіть дітям, що ви уважно слухаєте їхні думки та почуття;
- зберігайте спокій: якщо бесіда стає емоційною, зберігайте спокій і допоможіть дітям вирішити конфлікт мирним шляхом.

Етичні бесіди – це не просто розмова. Це можливість для дітей вчитися, рости та ставати більш толерантними людьми.

Вчитель відіграє ключову роль у формуванні толерантності у молодших школярів. Його особистий приклад може мати значний вплив на те, як діти ставляться до інших людей.

Насамперед, вчитель має показувати дітям позитивну, соціальну поведінку. Він на власному прикладі має показувати повагу і сприйняття дитини з особливими освітніми потребами як індивідуальність, то і діти будуть діяти аналогічно. Тому що наші вчинки говорять більше за слова. Будь-які вчинки педагога впливають на дітей тією чи іншою мірою.

Вчитель повинен справедливо ставитися до всіх учнів, не роблячи винятків: однаково оцінювати роботи, давати однакові можливості для участі в заходах та не використовувати дискримінаційні правила.

Важливо пам'ятати, що вчитель не може змусити учнів бути толерантними. Однак, демонструючи їм позитивний приклад, він може допомогти їм зрозуміти важливість поваги до інших людей та цінування різноманіття.

Рольові ігри – це цінний метод формування толерантності у молодших школярів. Вони дають можливість дітям:

- поставити себе на місце інших людей. Це допомагає їм краще зрозуміти думки, почуття та досвід інших людей, навіть якщо вони відрізняються від них;

- розвивати емпатію. Рольові ігри вчать дітей співпереживати іншим людям та бачити світ з їхньої точки зору;

- вирішувати конфлікти мирним шляхом: рольові ігри дають можливість дітям практикувати навички вирішення конфліктів, такі як спілкування, компроміс та співпраця;

- вчитися поважати різноманіття: рольові ігри знайомлять дітей з різними культурами, точками зору та способами життя.

Колективна творча діяльність є ефективним методом формування толерантності у молодших школярів в інклюзивних класах. Вона сприяє

розвитку взаємоповаги, співпраці та розуміння серед учнів. Під час такого виду діяльності учні вчаться співпрацювати одне з одним. Це допомагає їм розвивати навички спілкування, компромісу, командної роботи, творчого мислення.

Ефективність спільної діяльності дітей у формуванні толерантності зростає, коли вони усвідомлюють її мету та знаходять особистий сенс у цій діяльності. Важливо здійснювати спільне планування, організацію та підведення підсумків роботи, а також педагогічно обґрунтовано розподіляти ролі та функції між дітьми та педагогом. Необхідно створювати ситуації, в яких діти можуть вільно обирати види та способи діяльності. Кожен учасник повинен мати можливість реалізувати себе, досягти успіху, проявити турботу про інших і зробити реальний внесок у спільну справу.

Важливо пам'ятати, що колективна творча діяльність повинна бути доступною для всіх дітей, незалежно від їхніх здібностей чи можливостей. Вчитель повинен створити атмосферу, де діти відчують себе комфортно, щоб брати участь у творчому процесі, не боячись осуду.

Заохочення – це потужний метод формування толерантності у молодших школярів. Воно сприяє позитивній мотивації, підвищенню самооцінки та формуванню взаємоповаги серед дітей.

Наведемо кілька прикладів використання заохочення для виховання толерантності у молодших школярів:

– хвалити дітей за їхню толерантну поведінку. Це допоможе їм зрозуміти, що їхня поведінка цінується;

– можна нагороджувати дітей за їхні толерантні дії, наприклад, давати їм додаткові бали або дозволяти їм вибирати діяльність.

– важливо створити в класі атмосферу, де цінується толерантність. Це означає, що всі учні повинні відчувати себе в безпеці та повазі, незалежно від їхніх здібностей та особливостей;

–вчителі та інші дорослі повинні бути позитивними взірцями для наслідування для дітей. Це означає, що вони повинні поводитися толерантно та поважати інших людей.

Важливо пам'ятати, що заохочення повинне бути щирим та послідовним.

Використання змагань як методу формування толерантності у молодших школярів може мати суперечливі наслідки.

З одного боку, змагання можуть:

–Мотивувати дітей досягати успіху. Змагальний дух може спонукати дітей докладати більше зусиль та краще вчитися. Це може призвести до того, що вони стануть більш відкритими до нового досвіду та ідей.

–Розвивати навички вирішення проблем. Змагання можуть допомогти дітям розвинути навички вирішення проблем, такі як критичне мислення, стратегічне планування та командна робота. Ці навички можуть бути корисними для них у багатьох сферах життя, у тому числі у формуванні толерантних стосунків з іншими людьми.

–Навчити дітей програвати з гідністю. Змагання можуть навчити дітей програвати з гідністю та поважати своїх суперників. Це може допомогти їм стати більш толерантними до людей, які відрізняються від них.

З іншого боку, змагання також можуть:

–Сприяти дискримінації. Коли змагання зосереджені на тому, щоб бути кращим за інших, це може призвести до дискримінації та цькування тих, хто не такий сильний або успішний. Це може суперечити цінностям толерантності та поваги до різноманіття.

–Збільшувати тривогу та стрес. Змагання можуть бути джерелом стресу та тривоги для дітей, які бояться програти або не виправдати очікувань. Це може негативно вплинути на їхнє навчання та емоційний стан.

– Підкреслювати важливість перемоги над співпрацею. Коли змагання ставлять акцент на перемозі над співпрацею, це може призвести до того, що діти стануть більш егоїстичними та менш схильними до співпраці з іншими людьми. Це може суперечити цінностям толерантності та інклюзивності.

Важливо використовувати змагання таким чином, щоб вони сприяли толерантності, а не дискримінації.

Для досягнення значних результатів у вихованні толерантності молодших школярів в умовах інклюзивної освіти, пропонується використовувати комплексну методика, що поєднує в собі виховні та психологічні впливи, реалізовані через інтерактивні форми роботи з дітьми.

Цей підхід може включати: тренінги з розвитку толерантності (можуть допомогти дітям зрозуміти поняття толерантності, розвинути емпатію та навички вирішення конфліктів), арт-терапію (за допомогою арт-терапії діти можуть досліджувати свої емоції, думки та досвід, пов'язані з толерантністю, у творчій формі), ігрові технології (ігри, такі як сюжетно-рольові ігри та ігри-квести, можуть допомогти дітям вчитися толерантності в безпечному та захоплюючому середовищі).

Переваги комплексного підходу:

1. Ефективність: поєднання різних методів може дати кращі результати, ніж використання одного методу.
2. Індивідуальний підхід: різні методи можуть бути адаптовані до потреб та інтересів різних дітей.
3. Мотивація: інтерактивні форми роботи можуть зробити навчання більш цікавим та мотивуючим для дітей.
4. Стійкість: навички та знання, набуті за допомогою комплексного підходу, з більшою ймовірністю залишаться з дітьми у довгостроковій перспективі.

До ефективних засобів формування толерантного ставлення в інклюзивному класі можемо віднести: читання та обговорення казок, художньої літератури, перегляд мультфільмів, інклюзивний туризм.

Дослідниця О. Максимова визначає, що «казка має величезний виховний потенціал, є гарним помічником у формуванні основ спілкування і поведінки. Казка розвиває дитячу особистість, особливо мовлення та уяву, знімає страхи і тривоги. Вона ненав'язливо і доступно розкриває перед малечею мораль нашого суспільства, вводить у світ взаємин і ставлень до однолітків, до молодших та старших людей, формує систему цінностей. З казкових героїв діти беруть приклад, їх хочуть наслідувати, обирають ідеалом, на який прагнуть бути схожим. Казка дітям набагато цікавіша і дієвіша за нудні промови і повчання дорослих. Безсумнівна користь від казки і в позитивних емоціях малюка, який її слухає. Казка часто стає реальним сценарієм у житті людини, і не тільки в дитячі роки, а і у дорослому житті. Під її впливом формуються лінії поведінки в реальному світі» [8].

Вчителю слід зосередити увагу на читання казок про різноманіття. Є багато казок, які розповідають про людей з різних культур, з різним досвідом та віруваннями. Читання цих казок може допомогти дітям дізнатися про різноманіття світу та навчитися цінувати його. Після того, як ви прочитаєте казку з дітьми, важливо обговорити її з ними. Це може допомогти їм краще зрозуміти уроки казки та застосувати їх до свого життя. Крім того, діти можуть розігрувати казки, щоб краще зрозуміти персонажів та їхні дії. Це може допомогти їм розвинути емпатію та навички вирішення конфліктів.

Варто запропонувати учням створювати власні казки про толерантність. Це може допомогти їм дослідити свої думки та почуття щодо цієї теми та висловити їх творчо.

Мультфільми – це не просто розвага, а й потужний інструмент для виховання толерантних і чуйних особистостей. Завдяки яскравій картинці, простим сюжетам і зрозумілій мові, вони легко завоюють дитячі серця і стають їхніми вірними друзями. Поринувши в світ мультфільмів, діти вчаться співчувати, розуміти почуття інших і ставати справжніми друзями для всіх, незалежно від їхніх особливостей. Мультфільми руйнують стереотипи і допомагають дітям побачити, що кожна людина, навіть та, що відрізняється від інших, має право на щастя і дружбу. У формі захопливої гри мультфільми ненав'язливо передають дітям важливі уроки про толерантність, повагу і дружбу.

На нашу думку, одним з ефективних та інноваційних засобів формування толерантності у молодших школярів виступає інклюзивний туризм. «Інклюзивний туризм для дітей та молоді з особливими освітніми потребами як сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану» [12].

Інклюзивний туризм для дітей з особливими освітніми потребами розкриває нові обрії для спільного розвитку, навчання та взаєморозуміння.

Це потужний інструмент, який сприяє:

1. Розвитку толерантності, адже спілкування з дітьми з особливими потребами в рамках туристичних програм руйнує стереотипи та упередження, формуючи атмосферу доброзичливості та поваги до різноманіття.

2. Налагодженню позитивних стосунків, оскільки спільні подорожі, творчі заняття та ігри створюють умови для налагодження дружби та співпраці між дітьми з різними можливостями, сприяючи їхній соціалізації та інклюзії в суспільство.

3. Формуванню гармонійного та інклюзивного суспільства. Інклюзивний туризм закладає фундамент для побудови суспільства, де кожна

людина, незалежно від її особливостей, має можливість відчувати себе цінною та рівноправною.

Важливо зазначити, що для реалізації потенціалу інклюзивного туризму необхідна співпраця всіх залучених сторін: батьків (їхня підтримка та активна участь у туристичних програмах є ключовою для розвитку дітей з особливими потребами), педагогів (професійний досвід та знання допомагають адаптувати програми до індивідуальних потреб дітей), туроператорів (їхня відповідальність полягає у створенні доступного та безпечного середовища для всіх учасників подорожей).

Інклюзивний туризм – це не просто подорож, це можливість відкрити світ для себе та для інших, зробити його більш доброзичливим та справедливим.

Формування толерантності у дитини, як і будь-якої іншої якості, стає набагато простіше, коли батьки є союзниками педагогів у цьому процесі. Так, у своїй науковій розвідці Л. Іскра стверджує, що «негативне ставлення до появи в класі дитини з особливими потребами висловлюють до 60-ти відсотків батьків здорових дітей. Тому з батьками здорових учнів необхідно проводити цілеспрямовану роботу, роз'яснювати їм важливість виховання в дітей толерантності й культури міжособистісного спілкування. При цьому сам педагог має бути прикладом толерантного й поважного ставлення до інших, показувати позитивний зразок гуманної взаємодії з родиною» [4].

Співпраця з батьками учнів для виховання толерантності до дітей з особливими потребами – це багатогранний процес, спрямований на залучення батьків до розуміння та підтримки цінності різноманіття та формування відкритого та прийняттого ставлення до всіх дітей у класі. Цей процес може включати: організацію зустрічей з батьками, щодо теми толерантності; обмін досвідом; проведення тренінгів або семінарів, які допоможуть батькам глибше зрозуміти особливості дітей з особливими потребами, навчитися ефективної

комунікації з ними та знайти способи їхньої підтримки; впровадження спільних проєктів, де батьки та діти з особливими потребами взаємодіють одне з одним, можуть сприяти кращому розумінню та налагодженню дружніх стосунків.

Така співпраця може суттєво підвищити рівень розуміння та підтримки батьками принципів толерантності, що позитивно впливатиме на виховання їхніх дітей та на атмосферу в класі загалом.

Висновки. Формування толерантного ставлення у молодших школярів в умовах інклюзії – це багатогранний процес, який вимагає комплексного підходу та активної участі всіх сторін освітнього процесу. Застосування різноманітних методів і форм роботи з молодшими школярами, а також активна участь батьків у цьому процесі дозволить створити атмосферу взаємоповаги і толерантності в школі та сприяти формуванню більш справедливого суспільства.

Список використаних джерел

1. Дасюк Ж. М. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у молодших школярів у контексті розвитку нової школи. *Молодий вчений*. 2017. №11 (51). С. 794–797.
2. Демченко І. І. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019 р. Вип. 5. С. 13–15.
3. Єжова Т. Є. Організаційно-педагогічні умови створення толерантного освітнього середовища інклюзивної школи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць*. Київ. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. 2012. № 9 (11). С. 66–71.
4. Іскра Л. В. Організаційно-педагогічні умови формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий огляд*. 2020. № 72. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2191> (дата звернення:

12.02.24).

5. Канішевська Л. В., Сухопара І. Г. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика: монографія. Київ: Компринт, 2017. 403 с
6. Кравець Н. П. Використання комп'ютерних технологій у процесі роботи розумово відсталих школярів із творами художньої літератури. 2014. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10887> (дата звернення 05.03.24).
7. Кулаков Руслан, Кулакова Лариса. Формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. №16. С. 106–112.
8. Максимова О. О. Виховання міжособистісної толерантності у дітей засобами казок В. Сухомлинського. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2017. (5 (91)). С. 62–66. ISSN 2076-6173.
9. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Учитель початкової школи*. 2017. С. 27–31.
10. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. 2013. 188 с.
11. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання: наук.-метод. збірник*. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. К. 2014. Вип. 82, Част.1. С. 66–71.
12. Резніченко І. Г. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді засобом інклюзивного туризму. *Modern directions of scientific research development*. Proceedings of the 16th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2022. Pp. 134–144.
13. Савченко О., Андрусич О. Вчимося толерантності. *Учитель початкової школи*. 2014. № 9 (16). С. 48.

14. Тугай В. М. Формування толерантності у молодших школярів. *Перспективи та інновації*. № 6(11) 2022. 308с.
15. Хом'як Ольга, Тіт Вікторія. Готовність молодших школярів до взаємодії з однолітками з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Вісник науки та освіти*. 2024. 3 (21). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/10417/10473> (дата звернення: 12.02.24).